

NARODNI UČITELJ STJEPAN ZANINović

MATE ZANINović
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 37(091)(497.13)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1983-09-20

Stjepan Zaninović rođen je 1. VI. 1880. u Brusju na otoku Hvaru, a umro je u Zagrebu 9. I 1979. u 99. godini života.

Nakon završene Učiteljske škole u Arbanasima kod Zadra, službovao je kao narodni učitelj u Zlarinu, Tribunju, Zlarinu i Sibeniku, a zatim je tajnik banovinskog odbora društva Crvenog križa u Zagrebu. Već od mladenačkih dana bio je odgojen u patriotskom duhu, što se očitovalo u njegovu djelovanju u Zlarinu, a posebno u toku i nakon prvog svjetskog rata u Sibeniku. Zapažen je njegov rad na narodnom prosvjećivanju i socijalno-karitativnom djelovanju u okviru Crvenog križa u Zagrebu i na mnogo širem području.

Pedagoški i stručni (znanstveni) rad Stjepana Zaninovića počeo je od prvog učiteljskog radnog mjesta u Zlarinu. Suradivao je u pedagoškim časopisima *Pokret*, *Radna škola*, *Narodna prosvjeta* i dr. Zastupao je mišljenje kako u suvremenoj školi učenje ne smije biti mučenje ni za učitelja ni za učenika. Na osnovnoj školi u Sibeniku djelovao je u duhu radne škole, pa je svoje praktično iskustvo prikazao u knjizi *Priručnik za školu rada* (1933).

Održavao je ferijalne učiteljske tečajeve od 1926. do 1936. godine. Ukupno ih je održao devet. Ovi ferijalni tečajevi radne školi imali su veliko značenje u upoznavanju učiteljstva s novim stremljenjima na području u to vrijeme suvremene pedagogije, a pored toga učiteljstvo se upoznalo s humanim idejama Crvenog križa koji je odigrao veliku ulogu u pomaganju djece siromašnih slojeva naroda u našim različitim krajevima.

U djelovanju Stjepana Zaninovića usporedo možemo stalno pratiti dvije težnje: unapređivanje nastavnog rada prožeto humanizmom i patriotizam prožet bratstvom i jedinstvom naših naroda.

Među plejadom dalmatinskih učitelja na prijelazu iz 19. i u prvim decenijama 20. stoljeća značajno mjesto pripada Stjepanu Zaninoviću (Sibanovu). Svojim radom i djelovanjem pridonio je unapređivanju rada u osnovnoj školi, prosvjetnom, kulturnom i zadružnom radu u našem narodu. Za djelovanje na kulturno-prosvjetnom polju nagrađen je od svojih mještana u Brusju na otoku Hvaru, humanitarnih društava i vlasti.

Stjepan Zaninović (Sibanov),¹ u obitelji Stipe, potječe iz težačke obitelji, od oca Mate i majke Jelene, rođene Hančević, rođen je u Brusju (otok Hvar) 1. lipnja 1880. godine. Osnovnu školu pohađao je u rodnom mjestu, a učitelji su mu bili: Ivan Krstitelj Novak, istaknuti naučni radnik i pionir više naučnih područja u Dalmaciji (entomologije, ampelografije itd), zatim Stjepan Ilijić, književnik, i Josip Andrija Kuljiš, urednik *Pučkog lista*. Za polaganje nižih razreda gimnazije priprema ga bruški župnik Juraj Plančić, vatreni pristaša narodnog prepo-

¹ Autobiografija u rukopisu, Hrvatski školski muzej u Zagrebu, Kutija Stjepan Zaninović.

roda u Dalmaciji, a u toku školskih praznika brat mu Visko, profesor u Splitu, učiteljica Visković i učitelj Karković.²

Školske 1897/1898. godine upisao se u Učiteljsku školu u Arbanasi-ma kod Zadra. Diplomski ispit položio je 1890/1891. školske godine, a na dužnosti privremenog učitelja je od 13. studenog 1901. godine u Zlarinu, otoku kod Šibenika. Stalno namještenje učitelja nastupio je 1902, kada je iz Zlarina premješten u tek osnovanu osnovnu školu Tribunj kod Šibenika i tamo ostaje do 1905. godine, kada je ponovno premješten u Zlarin, gdje je nastavio rad u tamošnjoj osnovnoj školi sve do 1919. godine, s time da je u toku prvog svjetskog rata, tj od 1914. do 1917. godine, bio mobiliziran u austro-ugarsku vojsku i *poslan na crnogorski front*.

U školskoj 1918/1919. godini Stjepan Zaninović je premješten u Šibenik, gdje je djelovao u osnovnoj školi Varoš do odlaska u Zagreb 1928. godine, kada je postavljen za oblasnog prosvjetnog referenta i tajnika zagrebačkog odbora Crvenog križa. U Zagrebu je na spomenutoj dužnosti ostao do 1939. godine kada je umirovljen, a umro je u Zagrebu 9. siječnja 1979. godine u 99. godini života.

* * *

U Zlarinu je nakon položenog učiteljskog ispita (definitive) bio unapređen 1908. godine u zvanje nadučitelja, što mu je davalo pravo da bude upravitelj osnovne škole.

U Šibeniku je pored rada u razredu bio i upravitelj osnovne škole Varoš, a u isto vrijeme kao istaknuti učitelj u gradu bio je tajnik učiteljskog društva za grad i kotar i član Glavnog odbora jugoslavenskog učiteljskog udruženja. Honorarno je djelovao na tek osnovanoj Učiteljskoj školi u Šibeniku, za čiji se premještaj iz Dubrovnika zalagao da bude u Šibeniku.³

Nakon premještaja u Zagreb više ne djeluje kao učitelj u razredu već profesionalno obavlja dužnost oblasnog tajnika Podmlatka Crvenog križa, a od 1934. god. tajnik je Banovinskog odbora Crvenog križa, pa je od toga vremena tajnik za seniore i juniore Crvenog križa za Savsku banovinu. Godine 1933. postavljen je za prosvjetnog referenta Banske uprave u Zagrebu, jer po Zakonu o osnovnoj školi učitelj je morao raditi u prosvjeti, pa je tako uz dužnost prosvjetnog referenta i dalje obavljao dužnost tajnika Crvenog križa. Na tom radu u Crvenom križu pomagala mu je i supruga Marija, učiteljica, koja je za taj rad bila odlikovana srebrenom i zlatnom medaljom Glavnog odbora Crvenog križa.

Odmah nakon dolaska u Zlarin i primanja dužnosti narodnog učitelja u tamošnjoj osnovnoj školi, Stjepan Zaninović je djelovao na buđenju narodne svijesti kod svojih učenika, a osnivanjem narodne čitaonice utječe i na razvijanje narodne svijesti odraslih stanovnika otoka. Naravno, taj rad Stjepana Zaninovića nije ostao nezapažen, pa je bio provociran od talijanaša, koji su ga zbog toga počeli napadati. Međutim Stjepan Zaninović nije se dao pokolebati, već je zajedno sa

² Visko Dulčić, »Podaci o prosvjetnom i društveno-političkom djelovanju prosvjetnog radnika Stjepana Zaninovića-Sibanova«, *Školski vjesnik*, Split, br. 4/1973.

³ Autobiografija u rukopisu, op. cit.

svojim istomišljenicima nastavio s djelovanjem u narodnom duhu, što je na kraju imalo i svoj efekt koji je posebno ispoljen na kraju prvog svjetskog rata i nakon propasti Austro-Ugarske monarhije.

U Zlarinu je 1905. godine pobijedila Narodna stranka, pa je među prvim zaključcima bila odluka do se s općinskog tornja skinu austro-ugarska zastava i zamijeni narodnom trobojnicom. Na taj događaj orijentirani talijanaši su se uzбудili i uznemirili, pa su općinske vlasti u Zlarinu tražile pojačanje žandara iz Šibenika. U toku balkanskih ratova 1912. godine narod je i u Zlarinu s oduševljenjem pozdravljao uspjehe srpske vojske protiv turske imperije, pa se slala i pomoć za dio naših naroda koji su se borili protiv Turaka.

U razvijanju narodne svijesti u stanovništvu Zlarina Stjepan Zaninović bio je aktivno angažiran, pa se time zamjerio predstavnicima austro-ugarskih vlasti na otoku, a kada je počeo prvi svjetski rat bio je odmah mobiliziran i poslan na crnogorski front. U Zlarin se vratio s fronta 1917. godine, a nakon sloma Austro-Ugarske 1918. godine Stjepan Zaninović je biran za tajnika Narodnog vijeća, pa je svakodnevno održavao govore i s drugim patriotima okupljao narod Zlarina.⁴

U vrijeme izmjene vlasti u Zlarinu dolazilo je do nemira, jer je u toku prvog svjetskog rata na otoku vladala nestašica u hrani i dijelila se aprovizacija, pa oni koji su dijelili aprovizaciju nisu oskudijevali. U padu Austro-Ugarske razjarena masa je te napadala i bili bi stradali oni i njihove obitelji da nije bilo Stjepana Zaninovića, koji ih je iz svojih humanitarnih nazora zaštitio. Pred masama je istupao riječima: »Prije nego masakrirate i jednog od ovih ljudi, morate usmrtiti mene! Samo preko moje lešine možete naprijed!«

Već u mladenačkim danima Stjepan Zaninović je bio *odgojen u patriotskom duhu*. U vrijeme njegove mladosti u Brusju, na otoku Hvaru, bio je razvijen narodni preporod, pa se kod omladine razvija rodoljublje i otpor austro-ugarskom imperijalizmu, kao i talijanskom iredentizmu, tj. zahtjevu za Dalmacijom. U Stjepana Zaninovića ljubav prema našem težaku, ribaru i mornaru posebno je došla do izražaja u toku njegova boravka i učiteljevanja u Zlarinnu. U Zlarinu je osnovao narodnu čitaonicu koja je djelovala na razvijanju narodne svijesti Zlarinjana, jer je prije osnivanja čitaonice u mjestu djelovao »Club Zlariniano« koji je bio talijanaški orijentiran premda je mjesno stanovništvo slavenskog porijekla.

U Zlarinu je krajem 19. i početkom 20. stoljeća veliki utjecaj imalo parobrodarsko društvo »Lloyd Austriaco« sa sjedištem u Trstu. Članovi spomenutog parobrodarskog društva u saobraćaju s ljudstvom koristi talijanski jezik, a kako je Zlarin krševit, velik dio njegovog stanovništva bio je orijentiran na pomorstvo, a u spomenutom parobrodarskom društvu upravu su imali Talijani. Većini mornara među pomorcima Zlarina imponiralo je znanje stranog jezika, posebno talijanskog kao jezika tadašnje pomorske elite, pa je navedeni utjecaj imao značenje na odnarođivanje domaćeg stanovništva Zlarina. Inače krajem 19. i početkom 20. stoljeća bilo je više slučajeva među dalmatinskim stanovništvom da naš težak, ribar ili mornar zna kazati nekoliko fraza na talijanskom jeziku, pa bi se i deklarirao kao autonomaš, a to je

⁴ ibid.

značilo pripadnik protalijanske orijentacije. U tome djelovanju značajno mjesto su imali brodovlasnici (principali) i zemljoposjednici (conti) kojih je bilo u većim dalmatinskim gradovima.⁵

U Zlarinu nakon povratka mornara svojim kućama iz Trsta govorili bi talijanski, tršćanskim izgovorom, pa bi mornari znali pjevati na talijanskom najvulgarnije pjesme tršćanskog podzemlja i u takvoj sredini bilo je teško djelovati na razvijanje nacionalne svijesti, pogotovo imajući u vidu da je »Lloyd Austriaco« — »davao kruh«, kako se znalo kazati u Zlarinu.

U toku nekoliko dana što je prošlo od sloma Austro-Ugarske do talijanske okupacije Zlarina, Stjepan Zaninović je rukovodio sakupljanjem ratnog materijala koji je ostao na otoku, pa je spriječio da to padne u ruke Talijana, a nakon što je talijanska flota uplovila u Zlarin, nitko se nije našao da im uže za privezivanje broda prihvati. Komandantu talijanske torpiljarke »Areni«, zajedno s predsjednikom Narodnog vijeća, predao je protestnu notu koju je sam Stjepan Zaninović sastavio. Protestirali su protiv ulaska talijanske flote u naše vode i energično su zahtijevali da se talijanska flota udalji iz naših voda, jer Zlarinjani ne priznaju talijansku vlast.⁶

Proteste Talijani nisu uvažavali već su zaposjeli Zlarin i po dolasku na otok otpočeli su sa svojom propagandom. U osnovnoj školi organizirali su kuhinju za školsku djecu. U kuhinji je bilo hrane dovoljno i bila je dobra, a djeca u toku prvog svjetskog rata bila su izgladnjela, ali od 180 djece nitko nije primio hranu. Talijanski guverner za Dalmaciju Millo izdao je nalog da se Stjepan Zaninović istjera iz Zlarina. I zaista, u pratnji trojice karabinjera u rujnu 1919. godine učitelj Stjepan Zaninović je deportiran u Šibenik, a obitelj mu je ostala u neizvjesnosti u Zlarinu.

Dolaskom u Šibenik stavio se na raspolaganje tamošnjem Narodnom vijeću, pa mu je povjereno više dužnosti, a između ostaloga održavao je vezu između okupiranog i slobodnog područja Dalmacije. On je dobivao novac za isplaćivanje učitelja i drugih činovnika na okupiranom području za one koji se nisu htjeli deklarirati za Italiju. Tajno je slao novac za dijelove okupiranih kotareva u: Zadar, Benkovac, Knin i Šibenik. Novac su mu donosila dva bivša njegova đaka Antonja i Marković, koji su velike svote novca redovito donosili, a nikada ništa nije bilo izgubljeno i pronevjereno.⁷

U Šibeniku je s članovima Narodnog vijeća sastavio memorandum socijalističkom zastupniku Turattiju, koji je bio član talijanskog parlamenta.

I pored političke angažiranosti pod talijanskom okupacijom radio je u reformiranoj realnoj gimnaziji u Šibeniku, koju su kamuflirali kao višu osnovnu školu, jer su Talijani htjeli da đaci polaze njihovu gimnaziju. Šibenski đaci kamuflirane srednje škole s prozora su demonstrirali protiv Talijana i njihovih ratnih brodova usidrenih u luci, i za to bio je okrivljen Stjepan Zaninović, pa je proveo nekoliko dana u šibenskom zatvoru.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

Nakon ugovora u Rapallu 12. studenoga 1920. godine talijanska vojska se povukla iz Dalmacije, ali su Istra, Zadar, Cres, Lošinj i Lastovo pripali Italiji. Naš narod je tu nepravednu odluku s gorčinom primio. Mnogi Istrani, Zadrani i drugi naši ljudi iz anektiranih krajeva napustili su svoj zavičaj i živjeli su pod teškim materijalnim uvjetima. Osnovana je »Jugoslavenska matica«, koja je imala zadatak pružiti pomoć izbjeglicama s anektiranih područja što pripada Italiji nakon Rapalla, a Stjepan Zaninović je jedan od osnivača Matice u Šibeniku, pa je izabran za njezina tajnika. Stjepan Zaninović se na toj dužnosti vrlo mnogo angažirao: obilazio je različite krajeve u svrhu prikupljanja pomoći za Istrane i tako je olakšao mnogima egzistenciju, a iz Matičine pomoći mnogi đaci su se školovali. I kasnije kao tajnik Glavnog odbora Crvenog križa u Zagrebu Stjepan Zaninović je uvijek imao u vidu Istrane i pomagao im u egzistenciji i školovanju.⁸

Rad na narodnom prosvjećivanju Stjepana Zaninovića zapažen je u njegovu rodnom Brusju, Tribunju, Zlarinu, Šibeniku i Zagrebu. U *Brusju* je rad na narodnom prosvjećivanju pokrenuo i djelovao od đачkih dana, a na njemu je radio do duboke starosti u svakoj prilici kada je navraćao u rodno mjesto. Kao što je već istaknuto, njegovo rodno Brusje doživljava narodni preporod krajem 19. stoljeća. U selu je u to vrijeme, pored mnogih intelektualaca, bilo i naprednih težaka, pa je u rodnoj kući Stjepana Zaninovića otvorena reorganizirana čitaonica »Bruška zora«, koja je bila središte kulturno-prosvjetnog života i djelovanja u Brusju. U osnivanju čitaonice, pored istaknutih ljudi u mjestu, sudjelovao je i Stjepan Zaninović koji je u čitaonici pripremao mnoge učenike iz sela za prijelaz u srednje škole. Zajedno s bratom Viskom, pored pripremanja đaka za prijelaz u srednje škole, organizirali su omladinski pjevački zbor koji su vodili i u različitim prilikama nastupali pred omladinom i narodom.⁹

Braća Zaninovići kao i drugi intelektualci u Brusju održavaju predavanja, a mjesna čitaonica je središte u kojem se okuplja stanovništvo i često u njoj spontano se održavaju predavanja i diskusije o različitim problemima toga vremena. U čitaonici su se održavale priredbe na kojima se prikazuju dramski komadi i recitacije patriotskog sadržaja.

Značajan događaj za Brusje bilo je osnivanje »Seoske blagajne«, a to je u stvari bila zadruga za štednju i zajmove po Reifflassenovu sistemu. Utemeljena je 1901. godine i prva je zadružna ustanova u selu, a iz nje su se kasnije razvile druge zadruge (ružmarinska, vapnarska, uljarska i dr.), a Stjepan Zaninović je još u toku školovanja u Arbanasima odlučio poraditi na osnivanju zadruge u Brusju, jer je u toku školovanja pod vodstvom profesora Ivana Babića završio tečaj za vođenje seoske blagajne.

U rad na vođenju knjigovodstva i organiziranju zadruge uputio je svog mještana težaka Ivana Tudora pok. Nikole Harkina, koji je više godina vodio poslovanje zadruge i vršio je dužnost tajnika, pa je rad Zadruga napredovao tako da su mogli nabaviti kotlove za destilaciju ružmarina, presu i mlin za preradu maslina, što je sve utjecalo na *napredak Brusja* i njegovih stanovnika.^{9a}

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

^{9a} Ibid.

U *Tribunju*, mjestu kraj šibenskih Vodica gdje je bio postavljen za prvog učitelja u netom osnovanoj osnovnoj školi, pored rada u školi održavao je više analfabetskih tečajeva, jer je u selu bilo dosta odraslog nepismenog stanovništva, a uz to održavao je seljacima predavanja o uzgoju maslinarstva i obradi vinove loze i dr.¹⁰

U *Zlarinu* na istoimenom otoku gdje je djelovao od 1905. do 1919. godine, pored rada u osnovnoj školi u mjestu radi na osnivanju narodne čitaonice, koja je imala značajnu ulogu u razvijanju nacionalne svijesti Zlarinjana. Njegovo djelovanje u Zlarinu očitovalo se na unapređivanju gospodarstva, uredio je školski vrt, koji je bio ogledan u svakom pogledu (voćnjak, rasadnik cvijeća, povrtnjak). Uredio je živinarnik za uzgoj pilića i kunića uveo je nove pasmine i dr. Za taj rad Pokrajinsko školsko vijeće za Dalmaciju u Zadru davalo mu je podršku u novcu i materijalnu pomoć.¹¹

U *Šibeniku* nastavio je s djelovanjem na narodnom prosvjećivanju, pa je aktivno sudjelovao u različitim društvenim organizacijama, bio je jedan o osnivača »Jadranske straže«, Pododbora Crvenog križa u Šibeniku, Odbornik Sokola, tajnik JUU (Jugoslavenskog učiteljskog udruženja za grad i kotar Šibenik) kao i Glavnog odbora JUU, a po njegovu dolasku u Šibenik bila je pokrenuta akcija pošumljavanja Šubićevca, pa je Stjepan Zaninović sa svojim učenicima osnovne škole Varoš preuzeo određenu površinu radi pošumljavanja. Taj rad s učenicima služio mu je i u pedagoške svrhe, pa je svaki đak dobio parcelu za koju se brinuo i tokom ljetnih praznika, te je tim radom učenike zainteresirao da su sami nosili vodu, zalijevali i brinuli se za posađene sadnice.¹²

U *Zagrebu* rad na narodnom prosvjećivanju razvijao je u djelovanju Crvenog križa u okviru kojega je organizirao brojne tečajeve za *buduće majke*, a u »Seljačkom sveučilištu« organizirao je tečajeve za uvezivanje knjiga. U povodu održavanja učiteljskog kongresa u Zagrebu 1930. godine organizirao je izložbu Crvenog križa s tematikom zdravstvenog prosvjećivanja.

U toku dugogodišnjeg djelovanja kao učitelj mnogo je radio s roditeljima, pa je s njima organizirao tečajeve, predavanja i druge oblike suradnje, te je sve to imalo utjecaja na odgoj roditelja.

Cjelokupni rad Stjepana Zaninovića bio je prožet interesima našega naroda i narodnim prosvjećivanjem, pa se na njegov rad na narodnom prosvjećivanju nastavilo i njegovo *socijalno-karitativno djelovanje* u okviru Crvenog križa u Zagrebu i mnogo širem području. Njegovo djelovanje na socijalno-karitativnom polju toliko se razvilo da nije moglo ostati nezapaženo od učenika osnovne i srednje škole, omladine i studenata.

Po njegovu dolasku u Zagreb neobično oštra zima 1928/1929. godine dala mu je mogućnost da svoje humanitarne i karitativne sklonosti u potpunosti izrazi, pa je poveo akciju za spašavanje slabih, nemoćnih

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Omladinska organizacija koja ima 55.000 članova, *Novosti*, Zagreb, br. 34. 3. IV 1931.

i ogladnijelih pružajući im pomoć u toploj hrani i odjeći. Bilo mu je javljeno kako je u jednom naselju preko Save ugroženo 180 Cigana, kojima je prijetila opasnost da propadnu od zime i gladi. Odmah je za njih organizirao pomoć u ishrani, koja im je pomogla da prežive teške zimske uvjete života.

Drugarstvo i humanitarnu suradnju posebno je njegovao među članovima podmlatka Crvenog križa u kojem je bilo okupljeno aktivno 55000 djece. Za siromašne učenike osnovnih škola organizirao je školske kuhinje, kojih je na širem području današnje SR Hrvatske bilo preko 600, a najviše u krajevima Krapine, Klanjca, Ivanca, Udbine, Gospića, Ogulina i drugih pasivnih kotareva. U školskim kuhinjama primalo je tople obroke preko 15000 djece.

Školske kuhinje su pomagale djeci posebno za vrijeme zimskih razdoblja, pa su u mjestima gdje su otvorene školske kuhinje djeca redovito pohađala škole. Pored pomoći u ishrani školske kuhinje su školsku djecu privikavale na higijenske navike, jer su uvijek bile primjerno uređene i s higijenskim zahtjevima. Pored toga školske kuhinje su razvijale drugarstvo, poštovanje i jednakost među djecom i omladinom.

U mjestima gdje je bilo hrane u obilju Stjepan Zaninović je organizirao prikupljanje i slanje hrane za škole u pasivnim krajevima, pa su to bile »Škole zaštitnice«. Tako se razvijala suradnja među školama i djecom koja su ih pohađala. I na druge načine je organizirao namicanje sredstava za uspješno djelovanje školskih kuhinja, pa je pomoć primana i iz inozemstva.¹⁴

Pored rada u školskim kuhinjama u djelokrugu djelovanja Crvenog križa radio je i na širenju solidarnosti i tolerancije među mladima i odraslima, pa je organizirao ferijalne kolonije u planinskim i primorskim krajevima tako da je više tisuća omladine koristilo ove oblike rekreacije i odmora.

Od 1939. godine Stjepan Zaninović je tajnik Banovinskog odbora Crvenog križa za Savsku banovinu, pa je tako postao tajnik za odrasle, djecu i omladinu. Na toj dužnosti aktivno je sudjelovao na gradnji Doma Crvenog križa u Zagrebu, Derenčinova ulica. »Uz predsjednika društva i predsjednika za gradnju i ime Stjepana Zaninovića, koji je vršio dužnost tajnika Odbora za gradnju bilo je uklesano na mramornoj ploči na domu i upisano na povelji ugrađenoj u temelje doma«.¹⁵ Odmah po dolasku ustaša na vlast u Zagrebu 1941. godine ploča je bila razbijena i skinuta sa zgrade.¹⁶

U svojstvu tajnika Odbora Crvenog križa Stjepan Zaninović je održavao brojna predavanja u povodu »Majčina dana«, »Dana mira« i sličnih manifestacija, a bio je urednik kalendara Crvenog križa *Junior*. Mnogo je radio na organiziranju *prve pomoći*, pa je u tu svrhu konstruirao školske apoteke koje su imale odgovarajući priručnik na temelju kojeg je učitelj ili drugo lice moglo naći odgovarajuće upute i koristiti priložene lijekove, zavoje i dr. U slučaju požara, poplava i drugih

¹⁴ Kao i bilješke od 3-12.

¹⁵ Kao i bilješke od 3-12.

¹⁶ Kao i bilješke od 3-12.

nepredviđenih prirodnih nepogodnosti ili ljudskih nesreća sakupio je preko 200 bolesničkih kreveta koje se moglo koristiti, a u povodu spomenutih neprilika sam je sudjelovao u organizaciji pomoći nastradalom pojedincu i narodu.

Mnoge srednjoškolce i studente sveučilišta u Zagrebu na različite načine je pomagao, a posebno djecu učitelja i drugih prosvjetnih radnika koji nisu mogli normalno i redovito školovati djecu u Zagrebu.¹⁷

Vrlo intenzivno i mnogostrano humanitarno-karitativno djelovanje Stjepana Zaninovića nije ostalo nezapaženo pa je za tu aktivnost bio pohvaljen od Glavnog odbora Crvenog križa. Tako je 1932. godine odlikovan srebrnom, a 1936. godine zlatnom medaljom.

Pedagoški stručni (znanstveni) rad Stjepana Zaninovića počeo je od prvog učiteljskog radnog mjesta u Zlarinu. U toku školovanja u Učiteljskoj školi u Arbanasima kod Zadra stekao je solidno pedagoško obrazovanje na kojem nije ostao već naprotiv: zanimanje za pedagošku znanost budilo je kod njega stalan interes, a kako je vladao talijanskim i njemačkim jezikom, suvremeno pedagoško znanje crpio je iz talijanskih i njemačkih knjiga i časopisa, pa je bio teorijski orijentiran na pedagoške probleme kraja 19. i početka 20. stoljeća. Upoznajući se s pedagoškim problemima, stvaralački prilazi njihovoj rješavanju u našim uvjetima i mogućnostima tadašnjeg rada.

Kako je krajem 19. i početkom 20. stoljeća Herbart doživljavao kritiku u Njemačkoj, gdje se u to vrijeme razvija niz reformnih pravaca u pedagogiji, to i Stjepan Zaninović u svome pedagoškom radu odbacuje Herbart-Zillerove stupnjeve i formalizam intelektualističke škole, pa se priklanja reformnom pravcu »radne škole« manualnog smjera. Smjer radne škole manualnog pravca primjenjivao je odmah po dolasku u Šibenik u osnovnoj školi Varoš, prvo kao učitelj, a zatim i kao upravitelj osnovne škole. Kako se među učiteljima u Šibeniku isticao svojim radom i djelovanjem bio je honorarno primljen i za nastavnika ručnog rada tek osnovane (1922) Učiteljske škole u Šibeniku.¹⁸ Ovaj rad mu je dao još i veći poticaj u primjeni ručnog rada u nastavi, pa je bio predložen od školskog nadzornika Ministarstva prosvjete u Beogradu¹⁹ da ga upute u Leipzig, kako bi se još potpunije upoznao s ovim smjerom radne škole. U tu svrhu je stvarno bio i upućen u Leipzig, gdje se ne samo upoznaje s radnom školom, već iz Leipziga dobavlja i školsku radionicu za provođenje muškog ručnog rada za učenike Učiteljske škole u Šibeniku. U Leipzigu je boravio tri mjeseca 1926. godine, pa je tom prilikom upoznao suvremene sisteme pedagogije i metodike, što je koristio u svome prikladnom a kasnije i teorijskom radu. O svome praktičnom iskustvu pisao je u pedagoškim časopisima *Pokret, Radna škola, Učitelj, Narodna prosvjeta* i drugim listovima.²⁰ I 1932. godine boravio je u Leipzigu, Berlinu, Meinzu i Pragu.²¹

¹⁷ Prema izjavi umirovljenog profesora Hrvoja Govorčina, koji živi u Zadru.

¹⁸ Državna učiteljska škola u Šibeniku, br. 862/26, I. IX 1927. HSM.

¹⁹ Ministarstvo prosvjete Kraljevine SHS br. 33.049/III, 13. III 1926, HSM.

²⁰ *Pedagogijski leksikon*, Zagreb, Minerva nakladna knjižara, 1939, str. 464.

²¹ Konzulat Kraljevine SHS, Leipzig, 9. V 1932. V IIIC Nr. Einf. Z 1/32; Institut für Arbeitspädagogik, Meinz, Dagoberstr, 22; Legation Royale de Yougoslavie en Autriche, A. Nr. 2869/32, Wien, HSM.

U predgovoru *Priručnika za školu rada*²² svoje poglede na školu rada objašnjava: »... Mnogi kod nas misle da je blanjanje, pilanje, pletenje košarica itd. istovjetno sa školom rada; stoga hoću ovim priručnikom pokazati kako su takvi pojmovi posve krivi. Za ručni rad treba imati posebne radionice, alat i materijal, dok škola rada može i bez toga biti bar najvećim dijelom.

Moja glavna briga je pokazati kako se u jednorazrednim školama (rad u kombiniranim odjeljenjima — primjedba M. Z.) s prenatrpanim razredima ipak može provesti princip škole rada, samo kad se zna i hoće«.²³

U »Uvodnom objašnjenju« spomenutog *Priručnika* kaže: »Psihološki i fiziološki je potpuno shvatljivo i opravdano da se sistem škole učenja i dociranja napustio (Herbart-Zillerova organizacija nastave — primjedba M. Z.). Kruta i neumoljiva disciplina u školi, suhoparno podavanje naučenog gradiva na znanstvenoj bazi nije moglo povoljno utjecati na razvitak duše i tijela, niti od njega izgraditi biće podesno za društvo. Djeca su učila i znala, ali se nisu pri tome oplemenjivala, odgajala.

Škola rada, aktivna škola, škola podobnosti odabrala je druge putove i postavila sebi drugi cilj. Moderna škola, ma kako se ona nazivala, ne zadovoljava se podavanjima znanja, nego hoće i želi da uzdigne, razvije i oplemeni duh i tijelo djetetovo.

Bilo je istina i u prošlosti pedagoga koji su naglašavali da dijete treba zainteresirati za rad, da treba u njima probuditi volju za rad, smisao za prirodu i zajednicu, ali ta načela ostala su riječi, fraze. Koliko su ta načela nalazila primjenu u praksi, svi dobro znamo.«²⁴

U svome *Priručniku* Stjepan Zaninović ukazuje; »Uvodeći novi duh u naše škole moramo biti jako oprezni, jer se kod nas vrlo malo pokušavalo i na tom polju nema mnogo iskustva niti obilno praktičara koji bi nam mogli pružiti plodove vlastitog iskustva. Nelijepo i neopravdano bi bilo od zagovaratelja i propagatora radne škole, kada bi sve napore, velike zasluge i uspjeha prošlih generacija proglasili kao pogrešne i nevaljale.

Nema dvojbe da su i u staroj školi i po starom sistemu nebrojeni nastavnici postizali divnih rezultata i da su odgajali generacije koje su nam dale vanrednih primjera znanja, umijanja, rodoljublja i požrtvovanja... «²⁵

Obrazlažući načela radne škole Stjepan Zaninović ukazuje »... Da bi škola bila podobna od djeteta izgraditi čovjeka, mora voditi računa o svakom pojedincu, jer što je podobno za jednog, nije za drugoga. Taj princip u praksi nemoguće je provesti sa svim konsekvencijama, jer bi za ostvarivanje tog načela trebalo imati onoliko metoda i nastavnika koliko i učenika, ali je tim bar naglašeno načelo njegovanja što jačeg individualizma. Nije potrebno biti pedagog da se shvati da sa 50—60 učenika u razredu ne može istim tempom, istim načinom i istim tumačenjem dovesti do cilja. Koliko god su oni svi djeca, ni cigla dvojica nijesu u svakom jednaka.

²² Stjepan Zaninović, *Priručnik za školu rada*, Zagreb, 1933, str. 5-6.

²³ Ibid. str. 7.

²⁴ Ibid. str. 19.

²⁵ Ibid. str. 19.

Zahtjev da učitelj mora proučavati individualnost djetetovu, ako hoće razumno i s uspjehom raditi, nije nov, ali mnogi pitaju: Kako i na koji način dovesti u sklad načelo podavanja gradiva prema podobnosti djetetovoj s obzirom na nastavnu osnovu, prenatrpanost razreda itd.«²⁶

U formiranju ličnosti učenika ukazivao je na značenje slobodno postavljene pitanja koji je dragocjen materijal za odabiranje budućeg znanja, pa na taj problem odgovara: »... Razumnim i ispravnim postupkom dovest ćemo djecu do toga da neće postavljati pitanja smiješna i neozbiljna. Često puta nastavnik neće znati odgovoriti na postavljeno pitanje, ali to neće pokopati njegov ugled, niti je to sramota. Nema čovjeka koji sve zna, pa to mogu i moraju djeca još u školi opaziti. Učitelj mora biti spreman i učenici moraju steći uvjerenje da on mnogo zna, ali sve ne može ni učitelj znati.«²⁷

Govoreći o učitelju, Stjepan Zaninović ukazuje na ličnost učiteljevu, pa između ostaloga ističe: »... Ličnost je učiteljeva od presudne važnosti u svakoj školi, zvala se ona stara ili nova. Nema dvojbe da metoda slobodnog dječjeg rada i slobodnog odgajanja stavlja na učitelja velikih zahtjeva. On mora u neku ruku biti enciklopedist i voditi računa o propisima, zakonima, političkim i vjerskim strujama, nastavnom planu, programu itd. To jest razlog da se u naprednim i kulturnim zemljama učitelju pruža mogućnost da steče najveću naobrazbu i da se najsposobniji nastavnici s doktorskim naslovom postavljaju kao upravitelji osnovnih škola... Kao socijalni čimbenik dužan je primjerom prednjačiti u dobru, vidno posvjedočiti ljubav i odanost prema povjerenoj mladeži, pa dobar učenik neće izostati.«²⁸

U *Priručniku* ukazuje na različite pristupe reformnim pravcima novih škola, pa posebno apostrofira: Kershensteinera, Berthold Otta, nje-mačku produktivnu školu, metodu dr. Marije Montessori, Dalton plan, školu dr. Rudolfa Steineera, da bi na kraju teorijskih razmatranja ukazao na dječju samoupravu i podmladak crvenog križa.

Nije li to najidealnija samouprava kada djeca sama biraju svoj razredni odbor (predsjednika, tajnika, blagajnika i njihove zamjenike) i svi razredni odbori svoj školski odbor u koji ulazi kao pročelnik jedan nastavnik, a rad koordinira upravitelj škole? — Školske i razredni odbori vijećaju o programu rada, zabavama, izletima, pomaganju siromašnih i bolesnih staraca, drugova i drugarica, odlučuju o društvenoj imovini, biraju zdravstvene nadzornike, isključuju iz društva one koji se ne pokoravaju zaključcima većine, vode prepisku s drugovima u domovini i inozemstvu, izmjenjuju radove i darove itd.

Na kraju teorijskog dijela *Priručnika* Stjepan Zaninović ukazuje na svrhu njegovih pogleda na radnu školu i samoupravu učenika, pa između ostaloga kaže: »... Razmatrajući sve dosada istaknuto, cilj je nove škole jasan i nedvouman. Taj je oplemeniti duh, rasplamsati srce djeteta za sve što je lijepo, dobro i korisno, ojačati mu tijelo i na taj način stvoriti čovjeka dostojna toga imena.«³⁰

²⁶ Ibid. str. 19.

²⁷ Ibid. str. 19.

²⁸ Ibid. str. 20.

²⁹ Ibid. str. 33.

³⁰ Ibid. str. 33.

U praktičnom dijelu *Priručnika za radnu školu* Stjepan Zaninović ukazuje na realnu primjenu nastavnog gradiva u osnovnoj školi od nastave početnog čitanja i pisanja do fizike uz primjenu različitih oblika i tehnika rada odbacujući verbalizam i formalizam Herbart-Zillerovih formalnih stupnjeva, primjenjujući takozvanu skupnu obuku (»Gesamttunterricht«), a bazirajući rad na crtanju.

U nastavi početnog čitanja i pisanja odbacuje *metodu pisaćitanja* koja se do toga vremena primjenjivala, a zastupa mišljenje kako treba početi velikim latinskim slovima. »Tu sam jednostavno slijedio pedagoški aksiom: Od jednostavnog k složenom! Ne treba gubiti riječi i dokazivati da su velika latinska slova najjednostavnija, kod čitanja pregledna, jer svako latinsko slovo stoji samo za sebe, a pisana slova su međusobno povezana čime je otežan pregled kod čitanja. Osim toga velika latinska slova dijete ima priliku vidjeti na natpisima, oglasima, reklamama, novinama, knjigama, što nije slučaj s pisanim slovima. Pored toga velika latinska slova dađu se vrlo lijepo predočiti šibicama, papirom, kartonom i glinom. Rad ovim materijalom oslobađa dijete neprirodnog sjedenja i mučenja u školi...«³¹

U arhivu Hrvatskog školskog muzeja nalazi se Zaninovićeva »Početnica«^{31a} napisana velikim latinskim slovima, ali do tiskanja nije došlo. Stjepan Zaninović u intervjuu to objašnjava ovako: »... Rukopis Početnice i Priručnika poslao sam na uvid referentu u Ministarstvo prosvjete za Dalmaciju Antunu Mostahiniću u Beograd. On je Početnicu i Priručnik dao na pregled Iliji Dizdaru koji je također radio u Ministarstvu prosvjete (a uzgred budi rečeno, već decenijama nije radio u školi), a ovaj je izmjenio koju sliku i rečenicu i izdao Početnicu štampanu velikim latinskim slovima pod svojim imenom (a moj rukopis je kod sebe držao 6 mjeseci), pa meni rukopis vratio. Kad sam zatražio odobrenje za Početnicu i Priručnik Prosvjetni Savjet mi je odgovorio, da je već dalo odobrenje Dizdaru da štampa Početnicu s velikim latinskim slovima i prema tome da je moja suvišna. Ovo je razlog zbog čega Početnica nije dobila odobrenje, a Priručnik jest...«³²

O »Početnici« Stjepan Zaninović kaže i sljedeće: »Ali ni Dizdar ni drugi sastavljači Početnica poslije njega nisu shvatili bit, duh moje Početnice, naime, da se djeci ne smije dati gotov tekst, nego da svako dijete sastavlja svoju vlastitu Početnicu i na taj način djetetu pomogne svladati tehniku čitanja i pisanja *pomoću crtanja*.

Tko želi potanje upoznati se s mojom Početnicom i Priručnikom neka se potruđi do Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, tamo će naći zbirku uzoraka i ostali materijal uredno i stručno prikupljen.«³³

Za obradu pojedinih glasova i slova prema načelima radne škole u *Priručniku* se nalaze detaljne upute, a pored toga nalaze se i teorijske upute za početno pisanje, raspored gradiva i svladavanje tehnike čitanja i lijepog pisanja. U Priručniku nalazimo i upute za obradu ostalih dijelova nastave materinskog jezika, računa (danas matematike — primjedba M. Z.), *nastavu zemljopisa*, gdje su detaljne upute za

³¹ Intervju Stjepana Zaninovića s prof. Zvonkom Šešom, kustosom HŠM.

^{31a} Početnica, R-4115, HŠM.

³² Kao i bilješka 31.

³³ Kao i bilješka 31.

prijelaz na geografsku kartu što je i danas aktualno, *nastavu povijesti, nastavu fizike, nastavu prirodopisa, nastavu gimnastike, nastavu crtanja*, a zatim se nabrajaju različite tehnike rada: u papiru, kartonu, glini rad u drvu, rezbarstvu, poliranje, rad u kovini i drugim tehnikama rada, a sve po načelima radne škole.

O *Priručniku za školu rada* nakon objavljivanja pisali su pedagoški časopisi (*Napredak, Narodna prosvjeta, Učiteljska riječ* i dr.), kao i dnevne novine *Novosti* i dr. Citirat ćemo pisanje *Učiteljske riječi* u povodu tiskanja *Priručnika*: »... Posljednjih nekoliko godina izašlo je u nas više dobrih udžbenika o školi rada, među kojima djelo Stjepana Zaninovića, *Priručnik za školu rada* zauzima posebno mjesto. Držeći se one Plutarhove izreke da Dijete nije sud, koji treba napuniti, nego ognjište, koje treba rasplamsati, pisac je dao čitav niz uputa kojima se postizava da djeca lako i brzo nauče sve ono što im školski program propisuje, a da se pri tome, skoro igrajući svrši cijela građa. Objasnivši poznate metode Montessori i Steinerja pisac je, zatim po svom vlastitom nacrtu rasporedio građu za đake osnovnih škola; osobitu je pažnju posvetio ručnom radu...«³⁴.

Ferijalne tečajeve radne škole održavao je Stjepan Zaninović od 1926. do 1936. godine. Prvi je održao u Šibeniku, a posljednji u Crikvenici 1936. godine. Tečajevi su još održavani u Sušaku³⁵ 1929, u Krku³⁶ 1930, 1931. i 1932, u Rabu 1933, u Kraljevici 1934. i 1935. Ukupno je održao devet tečajeva³⁷ radne škole: »Namjerno sam odabrao Hrvatsko Primorje, jer sam htio da se naša riječ čuje i odjekne naša pjesma u onim predjelima koji su dugo stenjali pod talijanskim jarmom. Budući da je kandidata bilo na stotine birao sam ih iz svih krajeva Jugoslavije u svrhu međusobnog upoznavanja i zbližavanja, jer mi je lebdjelo pred očima bratstvo i jedinstvo!«³⁸

Na tečajevima pored Stjepana Zaninovića u predavanjima su sudjevali dr. Ramiro Bujas, Josip Škavić, dr. Stjepan Pataki, Salih Ljubunčić, Marijan Markovac, Nikola Pavić, Ante Defrančeski i mnogi drugi u to vrijeme istaknuti prosvjetni i kulturni radnici, koji su zastupali potrebu reforme nastave u osnovnim školama imajući u vidu humane ciljeve Crvenog križa.³⁹

Ferijalni tečajevi radne škole što ih je organizirao Stjepan Zaninović imali su veliko značenje u upoznavanju učiteljstva s novim stremljenjima u području u to vrijeme suvremene pedagogije i pravca radne škole, a pored toga učiteljstvo se upoznavalo s humanim idejama Crvenog križa koji je odigrao veliku ulogu u pomaganju djece siromašnih slojeva naroda u našim različitim krajevima. O svemu tome svjedoče nam mnogobrojna pisma što je organizator ferijalnih tečajeva radne škole primao nakon svakog održanog tečaja.⁴⁰

³⁴ *Učiteljska riječ*, Zagreb, 1933, br. 8-9, str. 18.

³⁵ Ljubo Serdar, »Tečaj škole rada u Sušaku«, *Naša sloga*, 17. III 1929.

³⁶ *Učiteljski tečaj škole rada na Krku, Narodna prosveta*, Beograd, br. 61, 1932.

³⁷ Martin Fučak, »Učiteljski tečajevi«, *Narodna prosveta*, Beograd, br. 28, 1932.

³⁸ Iz intervjua S. Zaninovića i Z. Šešom.

³⁹ »Proslava Majčina dana«, *Novosti*, Zagreb, 13. V 1929.

⁴⁰ Pisma se nalaze u Arhivu HŠM u Zagrebu, Kutija Stjepan Zaninović.

Nakon odlaska u mirovinu 1939. godine Stjepan Zaninović nije pre-
stao s radom, naprotiv, on je bio angažiran na različitim radovima što
ih je sebi svakodnevno postavljao sve do svoje duboke starosti. Od važ-
nijih radova koje je obavio spomenut ćemo: Mitologiju starih naroda;
obradio je Danteovu *Božanstvenu komediju*, gdje je u najvažnijim crta-
ma prikazao okosnice *Pakla*, *Čistilišta* i *Raja*; u najkraćim crtama obra-
dio je *Povijesne crtice iz prošlosti grada Zagreba*; *Crtice iz svjetske po-
vijesti* (pregled najvažnijih svjetskih događaja i pronalazaka); preveo je
144 zagonetke Leonarda da Vinciija. Pored toga proučavao je govor
rodnog sela Brusja na otoku Hvaru, kao i riječi istog oblika koje pro-
mjenom naglaska mijenjaju značenje (riječi su poredane abecednim
indeksom, a postoje tri indeksa: prvi za takve riječi u našem jeziku,
drugi u talijanskom i treći u njemačkom). Radio je i na prevođenju
dokumenata iz povijesti Brusja.⁴¹

* * *

Sumiramo li zasluge Stjepa Zaninovića za naše školstvo i peda-
gogiju prvih decenija našega stoljeća, one su vidne jer su njegove zaslu-
ge što je pravac novih škola prodirao u Dalmaciju i šire u Hrvatsku, pa
je potisnuo iz osnovnih škola Herbart-Zillerove formalne stupnjeve,
verbalizam i formalizam koji se s njima unosio u nastavu osnovnih ško-
la.

Do 1928. godine kao praktičar djelovao je u Šibeniku, pa se isticao
kao propagator »škole rada« manualnog smjera. Njegovim djelovanjem
na dužnosti referenta Prosvjetnog odjela Banske vlasti Savske banovine
i tajnika podmlatka Crvenog križa u Zagrebu organizirani su ferijalni
tečajevi na kojima je okupljao učiteljstvo širom Jugoslavije i upozna-
vao ga s načelima škole rada, a u *Priručniku za školu rada* (1933) zastu-
pa skupnu nastavu (»Gesamtunterricht«) i smatra da po njoj treba pro-
voditi nastavu ne samo u mlađim razredima osnovne škole već i u sta-
rijim razredima. U skupnoj nastavi treba provoditi načela doživljaja
imajući u vidu dječju prirodu, njihovu znatizeljlu i interes, a ručni rad
mu je samo načelo u nastavi.⁴²

Neosporno je da u čitavom djelovanju Stjepana Zaninovića uspo-
redo možemo stalno pratiti dvije težnje: unapređivanje nastavnog rada
prožeto humanizmom i patriotizma kao i bratstvom i jedinstvom naših
naroda. U nastavnom radu stalno je imao na umu dječje sposobnosti i
sklonosti koje je trebalo usmjeravati dječjoj aktivnosti i interese kako
bi se formirao čovjek koji će živjeti i stvarati u novim uvjetima stvar-
nosti.⁴³

S obzirom na zasluge i značenje Stjepana Zaninovića za naše škol-
stvo i pedagogiju, zaslužuje još potpuniju obradu, jer je jedan od naših
istaknutijih učitelja u Dalmaciji.

⁴¹ Visko Dulčić, op. cit.

⁴² M[ate] D[emarin], »Najplodniji pristaša škole rada«, *Školske novine*,
Zagreb, br. 7/1979. Nastavni program — Ručni rad u osnovnoj i višoj narodnoj
školi, sastavio Stjepan Zaninović, 30. IX 1929. na poziv Ministarstva prosvjete —
Beograd.

⁴³ Iz pisama Stjepana Zaninovića autoru ovoga rada.

Mate Zaninović: STJEPAN ZANINOVIC — EDUCATOR OF THE PEOPLE

Summary

Stjepan Zaninović was born on June 1, 1880, in Brusje on the island of Hvar and died in Zagreb on January 9, 1979 when he was 99 years old.

After graduating from the School of Teaching in Arbanasi near Zadar, he worked as a teacher in: Zlarin, Tribunj and Šibenik, afterwards becoming the board secretary of the Red Cross society for Croatia. As a youth he was brought up in the spirit of patriotism which became manifest during his stay in Zlarin and especially during and after the First World war in Šibenik. Attention is to be drawn to his work of enlightening the people and to his social-philosophic activities within the Red Cross in Zagreb and on its wider territory.

Stjepan Zaninović's pedagogical and professional (scientific) work began during his first job as a teacher in Zlarin. He contributed to the following journals of pedagogy: »Pokret«, »Radna Škola«, »Narodna Prosvjeta« and others. He held the belief that learning in contemporary schools should not be tortuous neither to the teacher or to the pupil. At the elementary school in Šibenik, he proceeded in the spirit of the school of labour, expounding his practical experience in the book »A textbook for the school of labour« (1933).

From 1926 to 1936 he held vacation courses for teachers. All together there were nine. These vacation courses in the labour school were of significant importance in the introduction of the teaching community to new trends in the field of contemporary pedagogy. Besides this the teaching community was acquainted with the humane ideas of the Red Cross which played an important part in helping the children of the poor living in different regions of our country.

In the work of Stjepan Zaninović we can continuously follow, side by side, these two aspirations: the improvement of the curriculum permeated by humanism and his patriotism permeated with the brotherhood and unity of our peoples.

Tabla I: STJEPAN ZANINOVIĆ (1880—1979)

NAKLADA STJEPAN ZANINOVIĆ, ZAGREB, JURJIŠIČEVA UL. 3

Tabla II: Priručnik S. Zaninovića